

Доценко В. О.,
*доктор історичних наук, професор,
професор кафедри всесвітньої історії та археології
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова*

ГОЛОКОСТ В ЄВРЕЙСЬКИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КОЛОНІЯХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Війну жителі колоній зустріли, як і більшість радянських громадян. Чоловіків призовного віку забрали на фронт по мобілізації, жінок, дітей та літніх людей залучали до сільськогосподарських робіт, будівництва оборонних споруд. Про евакуацію вглиб радянської території влада навіть не вела розмов. Тільки з швидким просуванням німецьких військ влада заговорила про необхідність виїзду з колгоспів. В колонію Інгулець на початку серпня 1941 р., за декілька днів до приходу німців, приїхав один з керівників Широковського району Дніпропетровської області з дозволом на початок евакуації. [5, с. 131] Виступ партійця викликав серед місцевих колоністів жваві дискусії з приводу евакуації. Одні говорили про досвід 1918 р. Про інтелігентних, порядних німців, які забезпечували в той час порядок і роботу. Інші розповідали про німецьку політику стосовно євреїв у Польщі та вже на окупованих радянських територіях. Частина мешканців колонії зібралась і виїхала, однак їх на переправах наздогнали німці і вони повернулись назад. Подібну ситуацію з евакуацією жителів сільськогосподарських поселень Півдня України переживали всі єврейські села.

Німці швидко окупували регіон. 16 серпня 1941 р. в колонію Інгулець, зайшли передові піхотні підрозділи. Упродовж 14–20 серпня 1941 р. окуповано Сталіндорфський район. Упродовж вересня-жовтня 1941 р. німці окупували більшість районів Півдня України, де існували єврейські села.

Першим кроком окупаційної влади стала реєстрація всього населення. За допомогою новостворених органів управління її провели упродовж вересня-жовтня 1941 р. Всіх євреїв поселень примусили носити пов'язку з зіркою Давида, як розпізнавальний знак. Подібну практику нацисти застосовували і до євреїв окупованої Польщі. Крім того для євреїв запроваджувалась комендантська година, дітей виключили з місцевих шкіл, заборонялось відвідувати лікарні та медичні амбулаторії. Повсюди запроваджувалась примусова безоплатна праця.

Періодично проводились акції з «експропріації» домашнього краму, одягу та цінностей.

Паралельно проводились заходи антисемітської пропаганди. Євреїв звинувачували у співпраці з більшовиками, використанні праці місцевих жителів для власного збагачення. Окупаційна влада готувала місцеве населення до майбутніх ліквідаційних акцій. Необхідно зазначити, що антисемітська пропаганда нацистів вплинула на свідомість радянських людей. Вони пережили складні і криваві 1930-ті рр., коли страх, сльози і відчай стали частиною життя більшості. Життя простого радянського громадянина постійно супроводжували арешти, позасудовий терор, покарання без злочину, доноси, колективна відповідальність, а також масові страти та зникнення знайомих, сусідів, близьких стали буденністю. Про ставлення радянських громадян до влади ілюструє уривок зі звіту в Центральний штаб партизанського руху К.Ю. Метте: *«З огляду на настрої населення, неможливо було в агітаційній роботі відкрито й прямо захищати євреїв, тому що це, безумовно, могло викликати негативне ставлення до наших листівок з боку наших, по-радянськи налаштованих людей, близьких нам»* [4, с. 19].

Пояснення, яке надали нацисти, розкривало людям причину їх поневірянь та горя. Їх біди походять від жидо-більшовиків, які знущалися з простого люду. Євреї і комуністи – це Радянський Союз. Як наголошує Тімоті Снайдер: «Якщо Радянський Союз був лише єврейською імперією, то, звичайно ... у більшості радянських людей не було причин його захищати» [6, с. 299]. Тому ні комуністів, ні комсомольців, ні активістів, ні євреїв не слід жаліти. Їх потрібно знищити. Німці та місцева поліція зробить за них цю брудну роботу. І тоді стане легше жити.

Напевне саме тому, місцеві колаборанти, так активно долучались до ліквідаційних акцій організованих німецьким командуванням.

Німецький геноцид євреїв на окупованих радянських територіях носив характер «розстрільного», миттєвого. Більшість євреїв вбили в перші дні окупації в ярах і лісах, просіках біля їх колоній та містечок. Лише горстку залишили для обслуговування. Їх шлях до смерті розтягнувся на декілька місяців, а може рік.

Масові розстріли відбувалися упродовж серпня-жовтня 1941 р. Процедура знищення євреїв була підготовлена раніше і розписана у відповідних інструкціях для очільників зондеркоманд та місцевих адміністрацій. Євреїв збирали в одному місці нібито для перевірки документів або переселення до трудових таборів, чи в іншу місцевість. Далі їх під конвоєм вели на місце страти, де їх, як правило роздягали, а потім розстрілювали невеликими групами до 30 осіб. Місця поховань готувались або місцевими, або і майбутніми жертвами. Дітей та вагітних

знищували з особливою жорстокістю. Їх засипали живими в ямах, забивали камінням, палицями. Непоодинокими були і випадки статевих злочинів перед вбивством. Місця вбивств деякий час охороняли місцеві поліцаї або німці. Після страти проводились перевірки серед жителів сіл, з метою виявлення можливих втікачів.

18 серпня 1941 р. одразу після окупації Снігурівського району підрозділом СС у колоніях Нагартавська, Романівська, Ершмайська та Молотовська проведено каральну акцію зі знищення 4900 місцевих колоністів-євреїв [3, с. 60]. 14 вересня 1941 р. за розпорядженням начальника Березнегуватської районної управи Бауера всіх євреїв колонії Нагартав зібрали ніби для перепису в приміщенні клубу. Наступного дня їх всіх розстріляли з автоматів. За свідченням вцілілого Василя Тицького, дітей солдати наколювали на багнеті кидали до яру. Вчительку Софію Станішевську забили до смерті камінням. Врятуватися вдалось одиницям. Зокрема, Борису Кацу, який втратив під час розстрілу всю сім'ю [1, с. 25].

До масових акцій залучались і німецькі колоністи, які проживали поруч у сусідніх селах з євреями. Під керівництвом раштадтської комендатури знаходились загони колоній Раштадт, Мюнхен, Михайлівка та хуторів Нова Америка і Богданівка, що включали до трьохсот фольксдойче [2, с. 154]. Вони охороняли приречених на смерть євреїв, транспортували їх до місця страти та приймали активну участь у масових вбивствах. Як згадують вцілілі євреї під час масових розстрілів в околицях села Градівка на Миколаївщині. У «акції» брали участь фольксдойче з колоній Раштадт та Мюнхен. При організації масових вбивств нацисти застосували «конвеєрний» метод. Людей роздягали потім вели до краю шахт з видобутку глини і тут розстрілювали впритул з автоматів. Після наповнення шахти, трупи обливались керосином і спалювались. Загалом нацисти вбили близько 7 тис. осіб [7, с. 88-89].

Загін «самооборони» хутора Нова Америка, до якого входили 32 колоніста, упродовж жовтня 1941 – січня 1942 р. приймав участь у акціях масового вбивства євреїв на Миколаївщині: у Веселинівському районі біля села Подоляка і Суха Балка вбито 300 осіб, за с. Степанівка – 360 осіб, хутір Ново-Ільїнка – 180; у Вознесенському районі за с. Ястребинове й хут. Бабина Балка вбито по 600 осіб, біля хут. Нова Америка – 300 осіб; у Доманівському районі за с. Шевченко – 250 осіб, с. Нова Умань – 100 осіб, біля свинорадгоспу «Суха Балка» – 350 євреїв [2, с. 154].

Гетто в класичному європейському варіанті на Півдні України не створювали. Більшість євреїв нацисти розстріляли в перші місяці окупації. Лише на Півночі Миколаївщини та Півдні Дніпропетровщини, де існували єврейські сільськогосподарські колонії, деякий час

проіснували гетто. Зокрема гетто існували в Кривому Озері, Мостовому, Готлі (Первомайську). В деяких селах створювались тимчасові табори для накопичення євреїв, для майбутнього знищення.

Загалом, за зібраними даними різних істориків – дослідників Голокосту в Калініндорфському районі окупанти по звирячому вбили 5,5 тис. жінок, дітей та літніх людей [8, с. 189], в Березнегуватському районі Миколаївської області упродовж 1941–1944 р. вбито 1975 осіб, з них 93% складали євреї [3, с. 60], у Баштанському районі в колоніях Новопоплавка, Добринська та Єфінгар у вересні 1941 р. вбито 2197 осіб.

Отже, масові вбивства євреїв сільськогосподарських колоній Півдня України нацистські окупанти здійснили упродовж серпня-жовтня 1941 р. Упродовж наступного періоду окупації нацисти та їх посібники проводили пошуки і знищення вцілілих євреїв. Сільськогосподарські єврейські колонії, які існували в регіоні ще з XIX ст. припинили своє існування і більше не відродились у післявоєнні роки. На місце євреїв компартійний режим направляв переселенців з Російської Федерації. Зокрема, в колонії Снігурівського району після війни переселяли жителів Краснодарського краю.

Список використаних джерел:

1. Гриневич Е.В. Холокост на Николаевщине. *Еврейское население на Николаевщине. Сборник документов и материалов*. Т. 2. Николаев, 2004.
2. Козирева М. Участь німецьких колоністів у масовому знищенні єврейського населення на території Миколаївщини під час фашистської окупації. *Шестые Запорожские еврейские чтения*. Запорожье : Диво, 2002. С. 153–156.
3. Міронова І. Трагедія єврейського населення Миколаївщини в добу Великої Вітчизняної війни. *Десятые Запорожские еврейские чтения*. Запорожье : Диво, 2006. С. 57–65.
4. Орлянський В.С., Тедеев О.С. *Місцеві органи управління в період німецької окупації на Запоріжжі (1941–1943 рр.)* : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 332 с.
5. Пасик Яков. Последние дни еврейской земледельческой колонии Ингулец. *Историчні мідраші Північного Причорномор'я*. Випуск 7. Том 1. Миколаїв : Типографія Шамрай, 2011. С. 129–151.
6. Снайдер Т. *Кровавые земли: Европа между Гитлером и Сталиным*. Киев: Дулибы, 2015. 584 с.
7. *Черная книга*. В 2 томах. Т. 1. Запорожье, 1991.
8. Шайкин И. Калининдорфский еврейский национальный район. *Избранные труды Запорожских еврейских чтений*. Запорожье : Диво, 2005. С. 186–190.